

התעללות דרך הכיס

אלימות כלכלית תדירה, מתמשכת וקשה צריכה להיחשב להתעללות נפשית הפוגעת בכבוד ובשוויון וגורמת לנזק רגשי. יש לאפשר פיצויים על הנזק הנפשי ועל הצער הנגרמים מאלימות כלכלית באמצעות תביעה נזיקית ולא רק דרך דיני המזונות

בנימין שמואלי

ד"ר בנימין שמואלי, מרצה בכיר ומנהל המרכז למשפט מסחרי, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן

המשותף של בני הזוג; העברה שיטתית של הנכסים המשותפים למקום בלתי ידוע ללא ידיעת בן הזוג; ושימוש במרמה כדי להשתלט על נכסים משותפים. בהצעת החוק נקבע כי אלימות כלכלית היא עבירה ועוולה, והוסבר כי אלימות כזו נכפית על בן הזוג – בדרך כלל האישה – תחילה בצורה של חסכנות או קמצנות מופרזת מצד בן זוגה ללא ידיעתה וללא הסכמתה. בשלבים מאוחרים יותר, כשהיא מודעת למצבה, האלימות מופעלת עליה בעל כורחה, והיא נכנעת בשל היותה תחת איום, כוח, פחד והונאה. הוסבר שאלימות כלכלית היא חדירה לרשות הפיזית של בן הזוג באמצעים כלכליים ללא רשות, ובעקבות האלימות נשללת מבן הזוג כל יכולת כלכלית, חופש הפעולה מוגבל וכך גם חופש התנועה, ולפיכך יש בה משום מניעת הזכות הבסיסית לחיים בכבוד, ואוסף – גם פגיעה בולטת באוטונומיה. היות שהצעת החוק לא עברה, כיצד מטפל המשפט כיום בסוגיה

אלימות כלכלית כלפי בן זוג היא קשה וכואבת, לעיתים לא פחות מסוגי האלימות האחרים. היא גם נפוצה יותר ממה שאולי מקובל לחשוב, ולעיתים היא שלובה באלימות גופנית, מינית או נפשית אחרת.

מהי אלימות כלכלית?

בהצעת חוק למניעת אלימות כלכלית בין בני זוג, תש"ע-2009, פ/18/1681 של ח"כ אורית זוארץ (שנר-סחה בסיוע ארגון מכה מצלצלת ולא עברה) הוגדרה אלימות כלכלית על פי אחת או יותר מההתנהגויות האלה: השתלטות מלאה וחד-צדדית על נכס משותף והדרה מוחלטת של בן הזוג משימוש בו (גם ידוע בציבור נחשב לבן זוג על פי ההצעה); יצירת אווירת איום תמידית ותחושת משבר כלכלי על ידי בן הזוג באמצעים שונים, לרבות באיומים; מניעת כסף מבן הזוג לצרכים רפואיים; יצירת מצב של מחסור במזון צרי יסוד בבית המגורים

התעללות נפשית הגורמת לנזק נפשי כבר הוכרה בפסיקת בתי המשפט לענייני משפחה כעוולה, וכעת ראוי שאלימות כלכלית תיחשב כהתעללות נפשית כדי שגם היא תוכר. כיום המסגרת המתאימה לכך היא עוולת הרשלנות

השופטת מוסיפה ומעירה: "... ספק בעיניי האם ניתן לתבוע בנזיקין אלימות כלכלית שעה שניתן לתבוע מזונות מכוח הדין האישי והחוק לתיקון דיני משפחה (מזונות), התשי"ט-1959, אך אשאיר זאת בצריך עיון".

האומנם הסעד על אלימות כלכלית מקומו בדיני המזונות או דווקא בדיני הנזיקין?

אלימות כלכלית היא התעללות נפשית

במאמרי עם יובל סיני (2007), הגיעו מים עד נפש – דרכי התמודדות עם התעללות בבן-זוג בדיני הנזיקין, בדין הפלילי ובדיני המשפחה – הצעת מודל חדש-ישן, **מאזני משפט**, ו-275-273) הסברנו כי התעללות פירושה אלימות קשה או נמשכת שמשמעה התנהגות סדרתית, מטרידה ומשפילה המפריעה לניהול תקין של החיים וגורמת לצער ולביזוי. הצענו להכיר במפורש בהתעללות נפשית כעוולה, אם דרך העוולות הקיימות ואם בדרך של חקיקת עוולה חדשה (והיו שופטים שבפסקי דינם הצטרפו לקריאתנו).

כאובה זו? לאחרונה ניתן בבית המשפט לענייני משפחה בחיפה פסק דין שעסק בסוגיה על ידי השופטת אספרנצה אלון (תמ"ש (חי') 9250-11/08 **פלונית נ' פלוני** (15.8.12)). באותו מקרה הגישה אישה תביעת נזיקין נגד בעלה בטענה שהפעיל כלפיה אלימות כלכלית וקמצנות חולנית שמנעו ממנה חיים סבירים (בצוותא עם תביעות אחרות). לטענתה, הנתבע סירב לשאת בעלות רכיבת ביגוד ונעליים לבני המשפחה, סירב לשאת בתשלום על שירותים בסיסיים לבית המשפחה וסירב לשאת בכל הוצאה הנוגעת לרווחת הילדים. התובעת טענה גם שהנתבע סירב לרכוש מכונת כביסה (גם כדי לחסוך בעלויות חשמל), ולפיכך היא נאלצה במשך שנים לכבס ביד את כביסת בני הבית. המצב הכלכלי של בני הזוג אכן היה דחוק, הנתבע לא עבד בצורה מסודרת והיה שקוע בחובות. השופטת מצאה כי התובעת לא הוכיחה את טענותיה, לא פירטה את הנזק ואת הקשר הסיבתי בין הנזק שנגרם לה ולילדים ובין האלימות הכלכלית, לא המציאה חוות דעת על הנזק ולא הציגה כל ראיה על הנזק שנגרם. אך

אלימות כלכלית היא במפורש ובבירור צורה של התעללות נפשית הגורמת לנזק נפשי. יש להבין כי אכן מדובר באלימות ולא סתם בקמצנות. ד"ר הדר דנציג-רוזנברג וד"ר דנה פוג' מסבירות כי אלימות היא כל התנהגות בשרשרת התנהגויות היוצרת בחויה של בן הזוג שכלפיו מופנית האלימות דפוס שליטה מתמשך (2010, כשהאהבה כואבת: על די-למת ההתחשבות בבקשתן של נשים החיות בצל האלימות להקל בענישת הפוגע, **מחקרי משפט**, כו 589, עמ' 617). אכן, במקרים הקלאסיים מוצא את עצמו בן הזוג במצב של חוסר שליטה שבו אין לו גישה למשאבים הפיננסיים של המשפחה, אפילו אם

הוא מפרנס ואפילו המפרנס העיקרי. הוא אינו שותף להחלטות בעניין התקציב המשפחתי, מפתח תלות קשה בבן זוגו ולעיתים מקבל ממנו הקצבות מעליבות לקניות ולצרכים אישיים ותו לא, ולעיתים אף את זאת עליו לבקש מה"בנקאי" של המשפחה – בן הזוג – בצורה מבוזה ומשפילה. במקרים אחרים על בן הזוג לנהל דוחות של ההוצאות ולהגישם לאותו "בנקאי". לפעמים בן הזוג הנוקט אלימות כלכ-

לית פותח חשבון בנק נפרד ועצמאי ומנהל דרכו את כספי הבית, ובמקרים מסוימים אף מונע מבן הזוג כרטיס אשראי או פנקס צ'קים. זו בהחלט הפרעה קשה לניהול תקין של החיים.

האם אלימות כלכלית היא עוולה נזיקית?

דיני הנזיקין בהחלט יכולים לראות באלימות כלכלית התנהגות מעוללת הגורמת לנזק. כבילת בן הזוג, דיכוי, הבאתו לידי חוסר אונים, פגיעה בדימויו העצמי ויצירת תלות דרך אותה שליטה הם אולי סוג של כליאת שווא, אף אם אין מדובר בכליאה הפיזית הקלאסית לפי אותה עוולה. ייתכן גם שיש לראות במניעת נכסים לא לגיטימית מבן הזוג אם לא עוולת גזל (סעיף 52 לפקודת הנזיקין) אזי עוולה של עיכוב נכס שלא כדין (סעיף 49 לפקודה), שפירושה מניעת

מיטלטלין שלא כדין (לקיחה, מניעת שימוש, השדה או שלילה בדרך אחרת) מאדם הזכאי להחזיק בהם מיד. פיצויים אפשריים כאן חוץ מהחזרת הנכס המעוכב (סעיף 51 לפקודה). כמו כן, הפגיעה בכבוד, בחירות ובקניין היא פגיעה קשה ורב-ממדית בזכויות יסוד גם לפי חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. אף אם לא תתאפשר תביעה ישירה מכוח חוק היסוד או דרך עוולת הפרת חובה חקוקה (סוגיות שעדיין לא הוכרעו סופית בפסיקה), פגיעה זו בזכויות היסוד צריכה לדחוף לכיוון של קבלת תביעת נזיקין הנשענת על עוולות אחרות. יתרה מזו, מכיוון שאלימות כלכלית יכולה להיות מנוגדת להתחייבות

בכתובה לזון את האישה, ייתכן שאם הכתובה תיחשב לחוזה יהיה אפשר לתבוע גם בגין הפרת חוזה. יש לעיין גם בשאלה אם ניתן לתבוע בהפרת חובה חקוקה של סעיף 2 לחוק לתיקון דיני משפחה (מזונות) תשי"ט-1959, שם קבועה בחקיקה של הכנסת חובת אדם במזונות בן זוג, שכן לא ברור שכל יסודות עוולת הפרת חובה חקוקה (סעיף 63 לפקודה) התקיימו במקרה זה, ושאלון יהיה אפשר לייבא את החובה

מחוק זה אל דיני הנזיקין ולקבל סעד של פיצויים בגין הפרתה. לבסוף, הפרת חובה חקוקה של סעיף 3(3) לחוק למניעת אלימות במשפחה, המכיר באלימות רוחנית, ככל הנראה לא תיתכן כאן, שכן מטרת חוק זה לספק צווי הגנה ולא לאפשר פיצוי. אולם חוק זה יכול לסייע בעצם קידום ההכרה בהתעללות נפשית בכלל, ודווקא כאשר היא מתמשכת או שאינה מאפשרת ניהול סביר ותקין של החיים, כפי הסייגים הקיימים באותו חוק להכרה באלימות רוחנית כבסיס לצו הגנה.

אין ספק שהתביעה הטבעית ביותר היא בגין רשעות. למעשה, התעללות נפשית הגורמת לנזק נפשי כבר הוכרה בפסיקה בתי המשפט לענייני משפחה כעוולה, וכעת ראוי שאלימות כלכלית תיחשב להתעללות נפשית כדי שגם היא תוכר. המסגרת המ-

יש תקדימים לכך שאלימות כלכלית נמשכת תיחשב להתעללות נפשית. נשיא בנק בארה"ב התעלל רגשית באשתו בזמן הליכי הגירושים. בין היתר הוא מנע ממנה גישה לבנק, לא נתן לה למשוך צ'קים והעליב אותה. בית המשפט קיבל את תביעתה

תאימה לכך כיום היא עוולת הרשלנות, שכבר הוכח
רה בישראל ככוללת מעשים מכוונים (ע"א 2034/98
אמין נ' אמין, פ"ד נג(5) 69 (1999); הצעת חוק
דיני ממונות). נפסק גם שקיימת חובת זהירות בין
בעל לאשתו. התעללות נפשית הגורמת לצער ול-
סבל נפשי ובדרך כלל גוררת גם איומים, הפחדות
והשלטת טרור (ובייחוד ממי שאמור להיות שותף
בחיים מכל הבחינות) עולה כדי הפרת אותה חובה.
נזק נפשי כתוצאה מהתנהגות זו מצדיק פיצוי בגין
ראש נזק לא ממוני של סבל ובכללו סבל נפשי, מתח
וחרדה נמשכים, ובמקרים מסוימים אולי גם נזק
ממוני (כגון תרופות והוצאות טיפול או הוצאות

אחרות בעקבות אלימות כל-
כלית) ואף גופני (למשל עקב
מניעת צרכי מחייה חיוניים
כגון תרופות או מזון). לפי-
כך אלימות כלכלית תדי-
רה, מתמשכת וקשה צריכה
להיחשב להתעללות נפשית,
הפוגעת בכבוד ובשוויון
וגורמת לנזק רגשי. יש גם
תקדימים לכך. למשל, נשיא
בנק בארצות הברית התעלל
רגשית באשתו בזמן הלי-
כי הגירושים. בין היתר הוא
מנע ממנה גישה לבנק, לא
נתן לה למשוך צ'קים והע-

ליב אותה. בית המשפט קיבל את תביעתה
(Massey v. Massey, 807 S.W. 2d. 391
(Tex. App., Houston, 1991)).

אולם אפילו אם לא הוכח נזק, אפשר להכיר כאן
בראש הנזק של פגיעה באוטונומיה, שכן מדובר בח-
סימה של החירות הכלכלית, של העצמאות הכלכ-
לית ושל המימוש העצמי דרך אותה שליטה כלכלית
מבזה הפוגעת בכבוד, וזאת לעיתים כלפי בן זוג שאף
נשללת ממנו יכולת הבחירה אשר לכספים שהוא
עצמו הרוויח.

מובן שאם לא מדובר בהתנהגות מזיקה נמשכת
אלא חד-פעמית, יקשה יותר לראות בה עוולה. כמו
כן, אם המצב הכלכלי דחוק מאוד, וכל שבן הזוג
עושה הוא למנוע הוצאות מיותרות בהתחשב במצב
ותו לא, גם לא יהיה מדובר בעוולה. כך יהיה הדין גם

במקרה שבן הזוג מוותר מרצונו על השליטה ומסכים
מדעתו למצב שבו בן זוגו אחראי על הכספים ומנהל
אותם לבדו, כל עוד אותה הסכמה הייתה חופשית
ומרצון ולא נכפתה באיום מרומז, וקל וחומר באיום
מפורש.

הפתרון – בנזיקין ולא בדיני המזונות?

האם זהו תפקידם של דיני הנזיקין או שעל הב-
עיה להיפתר במסגרת דיני המשפחה? זוהי שאלה
שעולה בשנים האחרונות עקב עלייתן של תביעות
הנזיקין במשפחה בכלל ושל התביעות בגין סרב-
נות גט שמטרתן להביא את הגט בפרט. יש גורמים

החוששים שהתערבותם של
דיני הנזיקין תשנה אפילו
את הסטטוס בדיני המש-
פחה, ולפחות את האיזון
הרכושי העדין בין הצדדים,
שכן לכסף אין ריח כידוע,
ולא משנה לצד התובע אם
יקבל כסף במסגרת איזון
המשאבים או דרך דיני הנ-
זיקין. האם על דיני הנזיקין
להיכנס לתמונה רק כאשר
אין פתרון בדיני המשפחה?
ואם אכן דיני המזונות יכו-
לים לטפל בבעיה, כפי שכת-
בה השופטת אלון באוביטר,

האם פירוש הדברים הוא שדיני הנזיקין צריכים
למשוך את ידם מהבעיה?

דווקא במקרה שלפנינו דומני שהדילמה אינה כה
קשה, ויש בהחלט מקום לתביעה נזיקית בגין אלי-
מות כלכלית ולא רק לטיפול דרך דיני המזונות, וזאת
ממכלול של סיבות. ראשית, הסבל הנפשי והפגיעה
באוטונומיה הנגרמים מהתעללות נפשית-כלכלית
אינו שווה בהכרח לסכום המזונות שנחסר. למעשה,
הוא יכול להיות גבוה מאותו סכום. מדובר בראש
נזק לא ממוני שאפשר להעריכו כך או אחרת (הוא
מוערך באופן מסורתי בכמה עשרות אלפי שקלים
לפחות, ובמקרה של סרבנות גט בכמה עשרות אלפי
שקלים לכל שנת סרבנות). רק דיני הנזיקין מאפש-
רים לקבל פיצוי בגין נזק נפשי ורגשי ולא דיני המזו-
נות; אלה לכל היותר יכולים להשיב את החסר בדמי

לאחרונה הגישה אישה תביעת

נזיקין נגד בעלה בטענה

שהפעיל כלפיה אלימות

כלכלית וקמצנות חולנית

שמנעו ממנה חיים סבירים.

לטענתה, הנתבע סירב לשאת

בעלות רכישת ביגוד ונעליים

לבני המשפחה, ובין היתר

סירב לקנות מכונת כביסה

המזונות עצמם (וזאת מבלי לדון בפסיקות אזרחיות שניסו דרך דיני המזונות לאפשר שיקום כזה או אחר (מזונות אזרחיים או משקמים) במקרים של חוסר תום לב, שם לא מדובר בפיצוי על נזק או על הפרת חוזה אלא על יצירת איזון כלכלי ראוי בין בני זוג). כאמור, לעתים אלימות כלכלית מביאה גם לידי נזק גופני. לפיכך דיני המזונות אינם יכולים להחליף את דיני הנזיקין. שנית, יש להשתמש בכוחם של דיני הנזיקין כדי להעלות את בעיית האלימות הכלכלית ולהציפה על פני השטח, כפי שהם עושים זאת ולו בהצלחה חלקית במקרים אחרים לאחרונה, כגון לעניין אלימות פיזית ומינית, התעללות נפשית וסרבנות גט. תוחמץ הזדמנות להדגיש את הפן של הסבל הנפשי באלימות הכלכלית, חוץ מחיסרון הכיס, כביטוי לאמירה חברתית חשובה. שלישית, אף שהבעל חייב לפי הדין האישי במזונות אשתו במשך הנישואים (אין בישראל מזונות לאחר גירושים), רוב התביעות למזונות מוגשות אגב הליך של פירוד (איילת בלכר-פריגת 2010), מה למשפט ולמשפחה;

בתוך: דפנה הקר ונטע זיו (עורכות), **האם המשפט חשוב?** 275, בעמ' 281). מזונות נתבעים אפוא דה־פקטו במקרים רבים דווקא בפירוד, ואילו הגשת תביעת נזיקין נגד בן זוג בישראל אינה מצטמצמת לתקופה שלאחר הנישואים או הפרידה, וממילא תביעת הנזיקין יכולה להיות מוגשת על תקופת נישואים ארוכה של אלימות כלכלית עוד בטרם פירוד. אף שעקרונית אפשר לתבוע מזונות גם רטרואקטיבית, הדבר יהיה מאוד לא פשוט, כך שגם דה־פקטו יהיה קשה לקבל מזונות על התקופה שלפני הפירוד. זאת בעוד שבדיני הנזיקין הנורמה היא תביעה על נזק שבעבר. רביעית, אף שאלימות כלכלית טיפוסית מופנית מהבעל כלפי האישה, יש גם מקרים הפוכים. השענת הפתרון על דיני המזון נות לא תסייע לבעלים שנחשפים לאלימות כלכלית, ואין כל סיבה להפלותם עד כדי כך אפילו בראייה

תודות לפרופ' רות הלפרין קדרי, לפרופ' שחר ליפשיץ, לד"ר צבי טריגר ולעוזר המחקר מיכאל גורל, על הערות חשובות, ולסטודנטים בסמינר העיוני יחסים במשפחה בדין הנזיקי והפלילי, על דיונים מרתקים בנדון

הסבל הנפשי והפגיעה באוטונומיה הנגרמים מהתעללות נפשית-כלכלית אינו שווה בהכרח לסכום המזונות שנחסר. למעשה, הוא יכול להיות גבוה מאותו סכום. מדובר בראש נזק לא ממוני שאפשר להעריכו כך או אחרת

חלוקתית. חמישית, אלימות כלכלית במובן של ניהול כלכלי (כפי שגם הצעת החוק מפרטת) חלה גם במערכות יחסים אחרות שבהן לא רלוונטיים דיני המזונות כלל, והטיפול היחיד יכול להיות דרך דיני הנזיקין, כגון במקרי ניצול כלכלי של קשישים על-ידי בני-משפחה לצורך השתלטות על נכסיהם עוד בחייהם. שתי הנקודות הבאות היו נכונות עד שדיני המזונות האזרחיים נכנסו לריק הקיים כשלא ניתנים מזונות מכוח הדין הדתי, אך כדאי להזכיר: יש מקרים שחובת מזונות מכוח הדין הדתי אינה חלה כלל – על ידועים בציבור או על מי שהדין האישי אינו חל עליהם מסיבות שונות; ויש מקרים שבהם הדין האישי שולל מזונות מהאישה מטעמים דתיים (כגון "מורדת") או מטעמים כלכליים. באשר לטעם מים הדתיים, מזונות האישה כפופים לדין העברי. הבעל יכול, למשל, להיעזר בעילת "מורדת" ולאיים בשלילת המזונות ובית-הדין יכול לממש זאת, למשל בנסיבות שבהן האישה מסרבת לקיים איתו יחסי אישות, כך שהם משולמים למעשה תמורת

שירותים של האישה ולא כשלעצמם, מה שאין כן בתביעת נזיקין. במקרים כאלה נפגעות אלימות כלכלית לא מצאו מזור דרך דיני המזונות. התפתחות דיני המזונות האזרחיים ככל הנראה תאפשר להן מזונות בכל זאת, ולו במקרה הראשון מבין השניים.

מסקנה

הכרה בתביעה נזיקית בגין אלימות כלכלית אינה מתנגשת עם דיני המשפחה האזרחיים, כפי שעלול לקרות בתביעת נזיקין בגין בגידה, שגם היא צורה של נזק רגשי מהתעללות נפשית. דומה שהסעד הנזיקי של פיצויים וסעד המזונות משלימים זה את זה, ואין זה מוציא את זה. לפיכך יש לאפשר לכל הפחות פיצויים נזיקיים על הנזק הנפשי ועל הצער הנגרמים מהאלימות הכלכלית, גם אם לא מחיסרון הכיס שבשלילת המזונות.